

STM 1961

Nikolajorganisten Johan Lorentz i Köpenhamn
Ett försök till en biografi

Av Bo Lundgren

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

Nikolajorganisten Johan Lorentz i Köpenhamn

ETT FÖRSÖK TILL EN BIOGRAFI

AV BO LUNDGREN

Bland de många framstående musiker och tonsättare på kyrkomusikens område, som Danmark jämte hertigdömena Slesvig och Holstein kunde uppvisa under 1600-talet, intar Nikolajorganisten Johan Lorentz en framskjuten plats. Danska musikhistoriker har också tidigt ägnat sitt studium åt hans person. Resultaten av dessa har redovisats i översiktliga framställningar av 1600-talets danska musikhistoria och biografiska uppslagsverk samt i en på biografiskt källmaterial rik uppsats om »Nikolaj kirkes orgler, organister og klokkespillere» av Niels Friis. Föreliggande studie är ett försök att ge en sammanställning av hittills kända uppgifter om den intressante musikern. Härvid har särskild vikt lagts vid utförliga hänvisningar till källmaterialet. Tidigare framförda uppgifter, som visat sig ha alltför svaga relationer till vår musiker, har därvid utmönstrats medan andra, icke observerade eller ej tillräckligt utnyttjade, tillagts.¹

Organisten Johan Lorentz föddes omkring 1610 i staden Flensburg i Slesvig, där hans fader, orgelbyggaren Johan Lorentz, efter läroår hos orgelbyggaren Nicolaus Maas, år 1608 etablerat sig som självständig mästare och två år senare fått borgerskap.² Hans mor var sannolikt den Margarethe Hollander, som orgelbyggaren Lorentz 1610 gifte sig med och som var dotter till en holländsk friskomakarmästare i staden, Johan Henrichsen Jansen. Redan 1616 eller 1617 kallades orgelbyggaren från Flensburg till Köpenhamn av konung Christian IV för att utföra olika arbeten för kungens räkning. Ett

¹ Av de biografiska artiklarna utgör Nils Schiørrings i Dansk biografisk leksikon (Bd 14, Khvn 1938, s. 455—456) den viktigaste. — Niels Friis' uppsats är publicerad i »Historiske meddelelser om København», (4. R., Bd 2, 1951, s. 417—481 — om Lorentz s. 426—439). — Liksom tidigare Lorentz-biografer har författaren av denna uppsats i stor utsträckning utnyttjat S. A. E. Hagens samlingar rörande dansk musik i Det kgl. Bibliotek, København (Hagen 31, 4:0, Danske musikere). Utöver detta har det material som förf. insamlat i samband med förarbetena till en planerad avhandling om Christian Geist kommit till användning.

² Om orgelbyggaren Johan Lorentz (d. 1650) se Niels Friis, Orgelbygning i Danmark (Khvn 1949, s. 39—62).

av de första och största blev härvid bl. a. uppförandet av orgeln i den nybyggda Trefaldighetskyrkan i Kristianstad i Skåne.

Sannolikt fick sonen sin första utbildning i Köpenhamn, där fadern med undantag för orgelbyggnadsarbeten på andra platser i landet, uppehöll sig och i vilken stad flera framstående organister vid denna tid verkade.³ Redan 1629 hade Lorentz d. y. avancerat så långt i den musikaliska konsten, att han endast 19 år gammal utsågs som organist i Vor Frue Kirke i Köpenhamn. Det skedde genom en anhållan av fadern hos Christian IV, som sedan inte var sen att låta konsistoriet — kyrkan lydde nämligen under universitetet — förstå att han önskade att sonen till hans orgelbyggare blev organist i kyrkan.⁴ Konsistoriet efterkom givetvis kungens önskan och inom mindre tid än en månad var orgelbyggarens son utsedd till organist i kyrkan.⁵ Beställningsbrevets avfattning är bevarad i konsistoriets kopiebok och i det får vi veta, att den unge Lorentz förpliktade sig att betjäna orgelverket »udi ordinarie og rette tide som hidintil brukeligt weret haffr, besonderlige til rectoratser og promotser». Men vid sidan av detta skulle han också enligt kontraktet hjälpa skolan med musiken så ofta man begärde det samt betjäna kyrkans positiv vid aftonsången en till två gånger vart kvartal. Som organist var han därjämte, liksom andra organister vid denna tid, och det betonades alltid starkt i kontrakten, ansvarig för det orgelverk, som anförtrod- des honom. För detta betalade universitetet en lön på 120 riksdaler, som utbetalades kvartalsvis och av vilka 20 riksdaler var avsedda till bostadshyra.

Lorentz' tjänst vid Vor Frue Kirke blev inte lång. Redan den 28 juli 1631 fick han av kungen tillåtelse att »begive sig til Italien og andensteds, sine organistis kundskab och musicam til forbedring». Under de två år ledigheten omfattade skulle hans tjänst stå öppen, så att han vid återkomsten skulle kunna återinträda i den.⁶ Konsi-

³ Bl. a. organisten Thomas Schattenberg (f. 1580), som 1604 lämnat sin födelsestad Flensburg och blivit organist i Nikolaj Kirke i Köpenhamn. Han var också kompositist och utgav 1620 och 1622 två sångsamlingar — »Jubilus S. Bernardi» och »Flores amoris» —, av vilka den förra utkom i Köpenhamn och var dedicerad till kyrkans föreståndare (Pirro, A., Dietrich Buxtehude, Paris 1913, s. 10). Fem av Schattenbergs kompositioner — Jesu dulcedo cordium, Amor Jesu, O beatum incendium, Quando cor nostrum visitas, Jesu spes poenitentibus — finns utgivna av Julius Foss i serien »Dansk mensural-cantori» (Nr 11 och 13, Skandinavisk musikforlag, København).

⁴ Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Själlandske tegnelser. Nr XXIV (1628—31), fol. 339.

⁵ Köpenhamn. Rigsark. Univ.-ark., 90. Consistorii copiebog fra 1602 til 1632, Nr 2, fol. 255^r.

⁶ Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Själlandske register. Nr XVIII (1631—53), fol. 593, och Köpenhamn. Rigsark. Univ.-ark., 85, Acta consistorii Nr 5 (1626—1634, 10/8 1631).

istoriet fogade sig även denna gång i kungens önskan och beviljade Lorentz den önskade ledigheten på villkor att han skaffade en vikarie, som skötte tjänsten under tiden han var ledig. Vilka mästare Lorentz under sin Italienresa besökt vet vi ej. Inte heller vet vi när han kom tillbaka och om han vid hemkomsten återinträdde i sin tjänst vid Vor Frue Kirke. Av allt att döma erhöll han dock vid hemkomsten tjänsten som organist vid Nikolajkyrkan i stället för den vid Vor Frue. Här fick han till uppgift att betjäna det av fadern vid den tidpunkten uppsatta orgelverket, som tillkommit i samband med att hela kyrkan varit föremål för återbyggnad efter den förödelse, som övergått den till följd av tornets nedstörtande år 1627. Räknar vi med att hans utlandsstudier omfattat åren 1632 och 1633, bör hans övertagande av Nikolajämbetet ha skett 1634.

Den 4 sept. 1634 berättas också att Nikolajkyrkan har en berömd organist. Denne nämnes då visserligen inte vid namn, men omnämmandet och händelserna året därpå gör det dock troligt, att det är Lorentz det är fråga om. Det är den franske ambassadsekreteraren Charles Ogier, som i sin bekanta reseberättelse från sitt besök i Danmark, Sverige och Polen berättar om en framstående organist i Nikolajkyrkan. Den 4 sept. gjorde fransmannen ett besök både i Vor Frue, där boklådorna i St. Rochels kapell var föremål för den lärde mannens intresse, och i Nikolajkyrkan. »Inde bibliopolae in aede D. Mariae ad Divi Nicolai aedem me contuli, ut egregium organistam, qui alternis diebus per horam ludebat, audirem.» Besöket i Nikolaj upprepade han sedan efter en månad — denna gång strax efter att han först åsett lindansare — och den 11 okt. skriver han i sin dagbok åter om kyrkans organist: »Inde ad eximium organisten, qui nobis non aures modo, sed animum quoque ipsum iucundissimis modulis implevit.»⁷

Året därpå vet vi med bestämdhet att Lorentz var den som var organist i kyrkan. Han ingick nämligen detta år äktenskap med Hamburgorganisten Jacob Praetorius' dotter Geza. På bröllopsmusik skriven till detta bröllop kallas han då bl. a. »aedis primariae Nicolai

Den senare handlingen tr. i »Kirkehistoriske samlinger» (R. 3., Bd 1, 1874—77, s. 467). Konsistorieprotokollet har endast upplysningen »at rejse in Italiam» under det att Själlandske register säger »tilladelse til at begive sig til Italien og andensteds sine organistis kundskab och musicam til forbedring». Nils Schiørrings uppgift i Dansk biografisk leksikon stöder sig uppenbarligen på den sistnämnda källan och vågar därför mera direkt peka på Tyskland som målet för resan, under det att andra som endast använt den förstnämnda källan endast kunnat ange Italien.

⁷ Ogier, Charles, Ephemerides, sive iter Danicum, Svecicum, Polonicum. Lutetiae Parisiorum 1656. S. 50 och 81.

Sacrae in metropoli Danie Hafniae organista laudatissimus».⁸ Att hans anseende som organist redan nu är betydande kan vi bl. a. sluta av att han snart utökar sitt verksamhetsfält med två bitjänster, den ena vid Christianhavns kyrka och den andra vid Holmens kyrka i Köpenhamn. Anställningen vid Christianshavn, till vilken beställningsbrev utfärdades 1640 och som han enligt kontraktet skulle sköta — som det hette — »enten sielf eller ved döchtige personer», synes han dock ha misskött. Den elev, som Lorentz hade satt att sköta tjänsten där, var så oskicklig, heter det i klagomål som framfördes, att han »näppelige kunde lege et vers av en salme enten for eller epter predichen som det sig burde». Av den anledningen hade kyrkan också, då inga klagomål hjälpte, låtit en person vid namn Johan Fach vid sidan av sin undervisning av kyrkans barn också ta hand om kyrkomusiken där genom att bruka sitt eget positiv i kyrkan. Detta betraktades givetvis som ett intrång i organistens rättigheter och föranledde nu Lorentz att klaga hos sin höge beskyddare, konungen. Hur saken till sist avlöpte är svårt att bilda sig en uppfattning om. Christianhavnsborna hävdade emellertid 1656, att ingen person tillsatts i Lorentz' ställe och att ingen heller hade brukat kyrkans orgel, som givetvis Lorentz ensam stod i ansvar för. Man sade sig endast ha avtalat med en person på platsen att undervisa den ungdom, som ville ha undervisning, samt dessutom låtit denna person använda sitt eget positiv i kyrkan. För hans tjänster hade barnens föräldrar lovat att ge honom kost och logi, eftersom kyrkan var fattig och knappast kunde åtaga sig något sådant.⁹ Hur det gått till, då Lorentz fick tjänsten som organist i Christianshavn, vet vi ej. Det enda, som är bevarat, är den hänvisning till ett 1640 utfärdat kontrakt som finns i Lorentz' klagoskrift 1656. Om det skett genom anskaffning och utlåning av ett instrument, som utlånaren betjänade, varefter kyrkan så småningom övertog instrumentet samtidigt som säljaren erhöll beställningsbrev på tjänsten, är ovisst.

Ett sådant tillvägagångssätt torde förekommit, då han erhöll tjänsten i Holmens Kirke. Den 13 maj 1646 fick han näm-

⁸ Bröllopsmusik med titeln »Hymaenaus, ex sacro ecclesiae hymenaeo quod est, canticum canticorum, auspiciatissimus & optatissimis nuptiis felicissimi & ingeniosissimi musici Dn. Johannis Senioris Oranopoli Regii per totum Daniam et Norvegiam artificiosissimi filii, aedis primariae Nicolai sacrae in metropoli Daniae, Hafniae Organista laudatissimi sponsi et lectissimae suavissimae virginis Gesa, Jacobi Praetorii ad d. Pet. organist. Hamb. Filiae dedicatus a Jacobo, parente, & Joanne, patruo. Pretoriis. Hamburgi, ex officina Jacobi Rebenlini. Anno MDCXXXV.» 4:o 6 stämmor. Innehåller: 1. Indica mihi. Jacob Praetoris. 2. O pulcherrima. Joh. Praetorius. (MM 1871, s. 78 och 66.)

⁹ Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Indk. breve og inlæg. Danmark. 1656, 17/4.

ligen här efter ansökan tillåtelse av kungen att uppsätta ett orgelverk på ett av kungen utsett ställe, men på villkor att det skedde utan kostnad för kungen.¹⁰ Efter Christian IV:s död bekräftas tillåtelsen av hans efterträdare Frederik II genom en ny tillåtelse den 9 oktober 1650, till vilken det nu fogas upplysningen, att han kunde låta betjäna orgelverket antingen själv eller också genom en »anden dygtig person» och att han och menigheten där finge överenskomma om lönevillkor, ifall de begärde hans tjänst.¹¹ Att det i detta fall inte var fråga om ett lån utan ett faktiskt köp bekräftas av att Lorentz senare krävde kyrkan på 230 riksdaler, som utgjorde det som återstod av den ursprungliga summan — 300 Rdl — som han i dec. 1650 hade fått 100 Rdl i assignation på. Nu ville han dessutom ha 30 Rdl i ränta för de sex år som gått, sedan köpet 1646 gjordes upp pr contant.¹² Då kyrkan trots detta inte reglerade sin skuld till Lorentz, ingrep kungen den 13 januari 1653 och beordrade kyrkan att genast betala Lorentz hälften av vad den var skyldig och resten till Michaelidagen.¹³ Sin tjänst vid Holmens torde han sedan ha haft ända till sin död och den beställning, som vi vet utfärdades för honom den 4 febr. 1682 — efter organisten Wilhelm Creutzmanns död — får betraktas som en förnyelse av ett gammalt kontrakt, då den egentlige utövaren av tjänsten dog.¹⁴ Att det även här varit klagomål på hans sätt att sköta tjänsten och att det faktiskt varit risk för att han skulle mista den, kan vi märka bl. a. av att han år 1679 »begierer sin lenge anbetroede organisttjenste ved Holmens Kirke fremdeles maa beholde oe ei efter vrang beretning derfra stödis».¹⁵ En bitjänst som den vid Holmens skulle emellertid icke helt och hållet skötas av annan person. Den som erhållit befattningen var nämligen enligt beställningsbrevet skyldig att själv vid vissa tider tjänstgöra. Det framgår tydligt av kontraktet, som uppgjordes för Lorentz' efterträdare vid Holmen, Christian Geist. I det heter det, att han »bemelte sin organisttjenste i alle maader forsvarlig oe paa

¹⁰ Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Sjællandske register. Nr XXI (1641—1648), fol. 484—85. Tr. Københavns diplom. III, s. 263—64.

¹¹ Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Sjællandske register. Nr XXII (1648—1650), fol. 481—82. Tr. Københavns diplom. III, s. 353.

¹² Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Sjællandske register. Indlæg. 1652 (Odat.) B (octobr.—december).

¹³ Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Sjællandske register. Nr XXIII (1651—1656), fol. 312. Tr. Københavns diplom. III, s. 409.

¹⁴ Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Sjællandske register. Nr XXXII (1681—1682), fol. 440. Tr. Københavns diplom. VI, s. 796.

¹⁵ Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Extract Kancelli Prot. Litra B (1677—1/9 1679), fol. 341 d (S.t. Cam.Coll. 7/3 1679).

de ordinarie tider enten selver eller ved gode döchtige svenne forser; dog sever i synderlighed den time om torsdagen at opvarde, lige som hans formand Johan Lorentz for hannem giort haver».¹⁶ I det ovan nämnda kungabrevet 1682 fick Lorentz dock det lugnande beskedet, att han fortfarande kunde »lade tjensten besørge ved en dygtig person, naar han selv ikke kan være tilsted i Holmens Kirke ligesom det før har været ham tilladt».

Från 1650-talet härrör den utförligaste uppgiften om Johan Lorentz' konserter i Nikolajkyrkan — de konserter, som Ogier hösten 1634 åhört och om vilka vi även senare skall höra talas. Det är nu Jens Wolf, som berättar om dem i sin Danmarksskildring »Encomion regni Daniae».¹⁷ Han berättar här först om den återuppbyggda Nikolajkyrkan, som genomgått en grundlig reparation efter år 1627, då kyrkans vackra höga spira störtade ned och bl. a. slog »hvelvningen gandske ned langs kircken» och kommer senare in på kyrkans sevärigheter. Till dem hörde framför allt, säger han, »det berømmelige, udstafferede oe anseelig orgelwerck, hves lige udi Danmarck (Frederichsborg undertagende) icke haffves, paa hvilcket der leges foruden de ordinarie søndager oe hellige dage, om mandagen, onsdagen oe fredagen, fra paaske til Michaelis, fra 4 slet om aftenen til 5 slet, oe fra Michaelis til paaske udi de samme dage udi ugen fra 3 slet til 4 slet, mange skjønne stycker oe psalmer, paa hvilcke timer vinter oe sommer mange fornemme folck sig da til kircke forføyer oe det med lyst at høre».

I början av 1650-talet ser det ut som om Lorentz gjort försök att lämna Köpenhamn för att övertaga ett organistämbete i Hamburg. Han kunde därvid åberopa en tidigare överenskommelse, vilket också ger oss bekräftelse på att han haft förbindelser med Hamburg redan förut, något som ju bl. a. hans äktenskap med Jacob Praetorius' dotter Geza 1635 tydde på. Med all sannolikhet hade han tillbringat en del av sin studietid där. Hamburg var en stad med många berömda organister dit nordiska musiker vid denna tid sökte sig för att få utbildning i yrket. Och helt säkert var det Hamburg han hade i tankarna, när han 1629 begärde ledigt för att utbilda sig i Italien och »andensteds». Hans äktenskap med Geza Praetorius gör det vidare troligt, att han under sin vistelse i Hamburg åtnjutit undervisning av St. Petriorganisten Jacob Praetorius. Som vi vet,

var det inte ovanligt att erhållandet av en organistjänst under denna tid var förenat med en förpliktelse att försörja företrädarens änka eller dotter. Förhållandet var så vanligt, att man säkerligen också betraktade det som naturligt, att den som ingått giftermål med organistens dotter hade, om inte rättighet, så i varje fall en viss förtursrätt till ämbetet efter svärfaderns död. I varje fall hade i det här fallet Lorentz' svärfader Jacob Praetorius lyckats få föreståndarna för St. Petri Kirche i Hamburg med på en överenskommelse, som gick ut på att organistämbetet efter hans död skulle tillfalla svärsonen Johan Lorentz. Att Praetorius kunnat förmå kyrkan till detta löfte, tyder på att Lorentz genom att vikariera för svärfadern eller på annat sätt gjort sig känd i St. Petri. Det är annars svårt att tänka sig, att man utan vidare skulle ha godtagit Praetorius' förslag — dvs. att på förhand godkänna en efterträdare vars kapacitet man inte prövat. Då Praetorius sedan 1651 avled, hade man emellertid ändrat uppfattning och ansåg sig inte längre kunna godtaga överenskommelsen. Vid den tidpunkten blev också »diese Expectanze gänzlich annulliert als schädlich für die Kirche und künftig als unerlaubt gänzlich verboten». Då man ansåg, att efterträdaren borde utses genom fritt val bland provspelande sökande till tjänsten, accepterade Lorentz även denna ordning och blev sedan efter prov »als der gescheiteste durch eine freie Wahl gewehlet». Han tillträdde emellertid aldrig befattningen, varför denna år 1653 tillföll en annan organist — Johann Olfen. (L. Krüger, Die hamburgische Musikorganisation, Strassburg 1933, s. 156.) Anledningen till att Lorentz drog sig tillbaka från den ansedda Hamburgtjänsten känner vi ej, men det är troligt, att man varit angelägen att behålla honom i Köpenhamn och därför ställt vissa förmåner i utsikt. Sådana lät ej heller länge vänta på sig, ty 1654 tilldelades han av Frederik III Sct Gertruds vikari under Roskilde Domkirke, som vice kapellmästare Jacob Örn hade haft före honom.¹⁸ Det var en stor hedersbevisning och gav sin innehavare en icke obetydlig inkomst också. Redan i början av år 1670 hade Lorentz sökt confirmation på de »capitelgoods» som han fått »pro officio» under Frederik III:s tid¹⁹ och då Christian V senare tillträdde regeringen, fick Lorentz dessutom vikariatet »til arv og eje»²⁰ år 1671. De gods, som kronan genom gåvobrev den 22 juli 1671 —

¹⁶ Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Sjællandske register. Nr XXXVI (1689—90), fol. 246^r—247^r.

¹⁷ Wolf, Jens, *Encomion regni Daniae*. Kiøbenhavn 1654, s. 382.

¹⁸ Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Sjællandske register. Nr XXIII (1651—56), fol. 565.

¹⁹ Köpenhamn. Rigsark. Cancelli Protocol Anno 1670 oe 1671. Nr 1: Fol. 22 (möde 15/7 1670); Nr 7; ibid. Fol. 87 (möde 14/9 1670); ibid. Fol. 227 (möde 29/3 1671).

²⁰ *Kronens skøder*, 2, 1648—88, København 1908, s. 248.

det s. k. St. Gertruds altares vikariat i Roskilde — var högst omfattande och bestod av följande egendom: Mierløse herred; Stenlille sogn, Tiørtved, 2 gårdar; Tilløse sogn, Nørre Valenrød, 2 gårdar med skog; Mierløse sogn og by, 1 gård; Ardts herred, Rørby sogn, Uggerløse gård; Skippings herred, Horre sogn, Vejleby, 1 gård; Hammers herred, Stenstrup, 1 gård, Myrup, 1 gård.

På grund av sin ställning som den främste bland sina kolleger var det naturligt, att han ibland utsågs som sakkunnig i musikaliska ting. Ett sådant tillfälle inträffade, då den av orgelbyggare Hans Christoff Frietzsch färdigställda orgeln i Trinitatis skulle avsynas sommaren 1660.²¹ Men hans berömmelse gav också anledning till stridigheter med kolleger, vilka med avund såg hans framgång. Om det senare vittnar en lång och bitter strid, som Lorentz på 1650-talet förde med sin kollega vid Vor Frue, Antonio Schuler, och som måhända var en av anledningarna att han önskade lämna Köpenhamn.²²

I maj 1659 förlorade han sin hustru, sannolikt Geza, född Praetorius. Geza var född 1613 och döpt den 28 febr. i Hamburg, där, som tidigare omtalats, hennes far Jacob Praetorius (1586—1651) var organist vid St. Petri Kirche, senare Domvikar och Dekanus, och hennes mor Margaretha von Kampe.²³ I äktenskapet med Lorentz hade Geza fött ett stort antal barn, av vilka dock inte mindre än 10 dog under perioden 1636—1654 och begravdes i grav nr 6 i tornet i Nikolajkirken, där även hustrun 1659 fick sin vilostad. Gravstenen till denna grav förstördes dock genom olyckshändelse helt, då kyrkans stora klocka skulle hissas upp i tornet och utplånade namnen på dem som begravts där.²⁴ En tid efter Gezas död gifte sig Lorentz på nytt. När det skedde, vet vi ej, men då en »Johan orgemesters hustru paa St. Nicolai Kirkegaard» omtalas som fadder i Vor Frue den 7. söndagen efter Trefaldighet 1663, måste det i varje fall ha skett före denna tidpunkt.²⁵ Möjligen kan denna hans andra hustru ha hetat Margareta, då en »Margareta Johan Lorentz organistis til St. Nicolaj» uppträder som fadder i Vor Frue den 29 juni

²¹ Köpenhamn. Rigsark. Univ.-ark. Acta consistorii. 4 Juni 1660.

²² Köpenhamn. Rigsark. Univ.-ark., 85, Acta consistorii.

²³ Nils Schiørrings artikel om Johan Lorentz i Dansk biografisk leksikon, Bd 14.

²⁴ O. Nielsens Uddrag af Nicolai Kirkes gravsteds protokol (Personalhistorisk tidsskrift, I, s. 223).

²⁵ Köpenhamn. Landsark. Vor Frue Kirke. Ægte børns daabsbog. 1663, Domin. 7tima p. Trin.

1672. Men säkert är det inte, ty det kan ju även ha varit en dotter.²⁶ I detta andra äktenskap föddes 1664 och 1668 de döttrar, som enligt Rentekammerregnskaberne den 5/7 1664 och 27/10 1668 erhöll faddergåvor av prinsesse Anna Sophia resp. Wilhemine Ernestine.²⁷ Ytterligare ett barn i detta äktenskap omtalas år 1669, då organisten i januari 1669 begär att få begrava sitt barn om aftonen.²⁸ Någon upplysning om var detta barn begrovs finns ej. Ej heller vet vi, när denna hans andra hustru dog och var hon begrovs.

Från 1670-talet har vi ett nytt vittnesbörd om Lorentz' konsertverksamhet i Nikolajkyrkan. Det är denna gång läkaren och naturvetenskapsmannen Holger Jacobaeus, som i en resebok även givit en beskrivning av sin hemstad Köpenhamn, dit han kom vid 10-års ålder 1661.²⁹ Här studerade han först teologi men övergick senare till medicinen och naturvetenskapen under ledning av de kända vetenskapsmännen Thomas Bartholin och Ole Borch på 1670-talet. I oktober 1671 begav han sig på en studieresa till Holland men måste återvända hem redan efter 10 månader på grund av »frantzosens store progress» i det land han gästade. Vid hemkomsten skrev han ned sina iakttagelser under utlandsvistelsen och utökade berättelsen med en beskrivning av Köpenhamn. Jacobaeus var en god iakttagare av platser och människor och ägde en ingående kännedom om Köpenhamn. Hans berättelse om staden synes vara baserad på iakttagelser han gjort själv, även om det framgår att han vid några tillfällen också använt förefintliga tryckta källor. Då det gäller beskrivningen av Nikolaj Kirke och Lorentz' verksamhet där, är det t. ex. inte svårt att känna igen vissa av de uppgifter Jens Wolf lämnat i sin Encomion regni Daniae 1654 — ett arbete, som förresten även omnämns av honom som källa i annat sammanhang. (Beskrivningen av Amager, s. 70.) För att kunna se vad som här tillkommit utöver Wolfs beskrivning, återges Jacobaeus' beskrivning av Nikolaj Kirkes orgel och organist in extenso: »Organum Musicum pneumaticum hujus templi egregium est. Organista ipse nulli in Europa secundus. Foruden de ordinaire Dage leger hand der paa om sommeren man-

²⁶ Köpenhamn. Landsark. Vor Frue Kirke. Ægte børns daabsbog. 1672 29/6. — En dotter med namnet Margrete föddes 1664 eller 1668 men torde väl knappast kunna komma ifråga även om det inte var ovanligt att yngre personer kunde utses till faddrar.

²⁷ Köpenhamn. Rigsark. Rentekammerregnskaber. Udgift, fol. 10 d. 5/7 1664; ibid., fol. 8, 27/10 1668.

²⁸ Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Sjællandske register. Nr XXVII (1668—70), fol. 356^r.

²⁹ Holger Jacobaeus' rejsebog. (1671—1692). Udgivet efter originalhaandskriftet af Vilhelm Maar. København 1910, s. 44. Originalhandskriften: Köpenhamn. Det kgl. bibl. Ms Ny kongl. saml. 375. 40.

dag, onsdag, friddag fra Klocken 4 til 5 meget kunstige stycker, hvilket baade fremmede och indvaanerne self, som samme tid spadserer i Kircken med forlystelse horer. Om vinteren fra 3 til 4. Lønns derfor af Borgerskabet.» Vid en jämförelse med Wolfs beskrivning framgår att Jacobaeus på likartat sätt redogör för de tider, då konserter i kyrkan ägde rum. Det förefaller alltså som om traditionen från 1650-talet var obruten och att konserterna i Nikolaj fortfarande ägde rum. Till dessa uppgifter fogar dock Jacobaeus några andra, som helt säkert är att tyda som personliga tillägg — omdömet om organisten som »nulli in Europa secundus», upplysningen om att musiken åhördes gående samt att organisten avlönades av borgerskapet.³⁰ Man har i uttrycket »lönns derfor af borgerskabet» ibland tyckt sig se ett ekonomiskt engagement från de rika borgarnas sida av samma slag som det som existerade i Lübeck på Buxtehudes tid, men mycket talar emellertid för att Jacobaeus med sitt »lönns derfor af borgerskabet» endast velat ge upplysningen att kyrkan var stadens och att dess organist avlönades av borgerskapet till skillnad från t. ex. organisterna vid Vor Frue och Trinitatis, som lydte under universitetet och avlönades av denna institution. Liksom för flera av stadens andra organister var konserterandets vissa timmar i veckan för Lorentz ett ämbetsåliggande, som var fastställt redan i kontraktet. Han var dessutom den högst avlönade av alla stadens organister med 400 riksdaler och hade rätt till extra betalning för alla tjänster, som icke ingick i de fastställda. Det senare var en rättighet, som stadens organister länge haft, och som man bl. a. 1683 begärde kunglig bekräftelse på. Lorentz synes för övrigt vid detta tillfälle ha varit deras ledare såsom den förnämste och kanske också äldste, ty det heter i kansliprotokollet den 8/2 1683: »Johan Lorentzen med sambtliga originisterne i København supplerer om deris accidentier for orgelet fremdelis att nyde som tilforn.»³¹

³⁰ Konserter av detta slag är bekanta från Holland men synes inte ha varit vanliga i Nordtyskland. I sin avhandling »Musiken ved Christian den fjerdes hof», 1892, s. 121, gör oss Angul Hammerich uppmärksam på liknande konserter i Ribe domkyrka: »Tre gange ugentlig blev der om Aftenen kl. 8 spillet paa den store orgel ved tændte lys, mens folk spadserede omkring i kirken.» (I. Kinch: Ribe bys historie. II, 524 f.) Ribes domkyrkas organist under denna tid var Jacob Lorentz, en son till organisten Johan Lorentz i Köpenhamn. Han fanns ännu i Ribe 1659 (Organist- og kantorembederne i København, de danske købstæder . . . 5. udg. København 1953, s. 192), men blev 1661 organist i Hamburg (Waisenhaus), där han verkade till 1665. (Krüger, L., Die Hamburgische Musikorganisation im 17. Jahrh., Strassburg 1933, s. 183). Jacob Lorentz var Scheidemann-lärjunge och uppträdde redan 1654 som sökande till organisttjänsten i St. Jacobi. Han kallas i Kortkamps Organistenchronik »des seel. Jacobi Schultz [= Praetorius] Tochterkind» (Krüger, L., Die Hamburg. Musikorg. s. 158).

³¹ Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Kancelli Protocol nr 6 (1/4 1682—22/10 1683), fol. 206.

Att Lorentz, ehuru kommen till hög ålder, fortfarande på 1680-talet var verksam, bekräftas inte bara av den nyss nämnda anhållan att å egna och sina kollegers vägnar få behålla rättigheten till accidentier. Det bekräftas också av att han så sent som 1682 fick stadfästelse på Holmens organisttjänst efter organisten Wilhelm Creutzmanns död. Men vi möter också hans namn vid denna tid i mera världsliga sammanhang som t. ex. vid försäljning av två gårdar till ridmester Niels Mundt till Rønneberg den 16/6 1684³² och i samband med hans begäran att få brygga 16 tunnor malt om året, som beviljades den 14/4 1688.³³ Enligt vid detta tillfälle meddelade föreskrifter fick bryggningen ske antingen »udj os elskelig Mag. Michael Henrichsen sognepreast til bemelte St. Nicolaj Kirke hans huus» eller i ett annat hus, som hade denna tillåtelse. Ehuru utskänkningsverksamhet i äldre tider ibland kunde förenas med organisttjänst, var det här endast fråga om bryggning för eget behov och belagt med 200 riksdalers straff att försöka sig på försäljning av det bryggda.

Av allt att döma tycks Lorentz ha innehaft sitt organistämbete vid Nikolaj Kirke och Holmens Kirke ända till sin död.³⁴ Hans höga ålder — över 70 år — torde emellertid ha gjort det nödvändigt för honom att i allt större utsträckning sköta sina tjänster med hjälp av ersättare. Vilka dessa var, vet vi ej. I musikhistorien förekommer dock ett ofta nämnt namn i detta sammanhang: Nicolas Bruhns. Enligt Johann Matthesons uppgift i »Ehrenpforte» skulle Bruhns nämligen på begäran ha fått en rekommendation av Buxtehude till Köpenhamn, där han också vistades några år.³⁵ Enligt samme sagesman kom också Bruhns som 16-årig — han var född 1665 — till Lübeck, där hans bror var rådmusikant och erhöi utbildning i

³² Köpenhamn. Landsark. Sjællands landstings protokol VII, s. 338.

³³ Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Sjællandske register. Nr XXXV (1687—1688), fol. 511^v—512.

³⁴ Niels Friis har på grund av en anteckning på en i april till Rentekammeren inlämnad ansökan av Lorentz, i vilken denne begär skattelättnad, antagit att Lorentz redan före sin död skulle ha dragit sig tillbaka från organisttjänsten. (Friis, N., Nikolaj Kirkes orgler, organister . . ., s. 437—438.) På den kungliga resolutionen, som är daterad den 13 april 1689, står nämligen »fhv. organist till Sct Nikolai Kirke i København». Då uttrycket »fhv. organist . . .» härrör från en avskrift, som bör ha tillkommit sedan beslutet fattats den 13/4, kan ju uttrycket »fhv. organist» ha tillagts av en skrivare, som gjort avskriften efter den 19 april — dagen för Lorentz' död i operabranden på Amalienborg — och känt till att organisten omkommit i denna. Det var ett rätt avsevärt belopp Lorentz begärde att få efterskänkt — 94 riksdaler — »saavel som og at ham paa nogle aars tid efter hans Kongel. Majestäts egen allernaadigste behag maa forundes tvende ham tilhørende ejendoms böndergaarde oe møller paa halv skat af dem at betale.» (Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Rentekammerets kgl. res. 13 april 1689).

³⁵ Mattheson, J., Grundlage einer Ehrenpforte, Hamburg 1740. Neudr. Berlin 1910, s. 26. 259

violin- och violadagambaspel samt dessutom klaverspel och komposition. I Lübeck hade han i violinspel uppnått en avsevärd skicklighet och dessutom hunnit med att inhämta betydande färdigheter i klaverspel och komposition, i vilka fack Buxtehude inte bara utgjort hans förebild utan även av allt att döma också varit hans lärare, ehuru det inte sägs rent ut. Det kan således knappast ha varit förrän under senare delen av 1680-talet som Bruhns anlät till Köpenhamn. Sannolikt var avsikten med hans resa till Köpenhamn mera att försöka få en anställning där än att få vidareutbildning hos någon lärare.³⁶ Staden hade visserligen både många och berömda musiker, men kunde knappast i det avseendet tävla med Lübeck eller Hamburg vid denna tid. Många har emellertid velat gissa på att det var till Lorentz som Buxtehude hade sänt Bruhns och att det varit som biträdande organist hos denne, som Bruhns fungerat under sin Danmarksvistelse.³⁷ Något belägg för detta antagande finns emellertid inte.³⁸ Däremot finns belägg för Nicolas Bruhns' uppträdande som sökande till en hovorganisttjänst i Köpenhamn 1687.³⁹ I det bevarade dokumentet, daterat den 21 aug. 1687, heter det att »Nicolas Bruhns, organist af Frederiksborg, begærer at maa antages for en hoforganist saasom han sig i samme kunst fra ungdommen op skal have øvet». Han har således tydligen vid den nämnda tidpunkten haft tillfällig anställning på Frederiksborg som organist men ej lyckats erhålla en fast anställning som hovorganist. Han stannade dock av allt att döma ännu några år i Danmark, måhända i förhoppning att kunna efterträda den åldrande Lorentz. Då organisten Claus Dengel emellertid utsågs till organist vid Nikolaj efter Lorentz' död, lämnade Bruhns hastigt Köpenhamn och tillträdde tjänsten som organist i Husum hösten 1689.⁴⁰

Den sista uppgiften från Lorentz' livstid härrör sig från den 13 april 1689, då han i en ansökan begär skattelättnad. Pålagorna var under senare delen av 1600-talet både många och högst betungande

³⁶ Andre Pirro menar, att Bruhns i Lübeck hade hunnit så långt i sina studier, att hans lärare (Buxtehude) kunde rekommendera honom till en plats i Köpenhamn (»que son maitre avait pu lui faire obtenir une place a Copenhague»). (Pirro, A., Buxtehude, Paris 1913, s. 441).

³⁷ Bl. a. Angul Hammerich, Dansk musikhistorie intil ca 1700, København 1921, s. 181. Även Abrahamsen i Dansk biografisk leksikon. Se hans hänvisn. till äldre litteratur.

³⁸ Jfr Heinz Kölsch, Nicolaus Bruhns, Kassel u. Basel 1958, s. 24, (Schriften des Landesinstituts für Musikforschung, Kiel, 7.).

³⁹ Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Christian V:s Kabinetsarkiv. Kancelli protokol nr 10 (1686—89), fol. 176. 21/8 1687.

⁴⁰ Kölsch, H., Nikolaus Bruhns, 1958, s. 24—26.

för det danska folket och kunde t. o. m. för en man i Lorentz' relativt goda ekonomiska ställning medföra svåra påfrestningar. Hans anhängan hann emellertid aldrig helt färdigbehandlas, förrän han var död. Sex dagar efter den kgl. resolutionen omkom han i den stora branden på Amalienborg slott den 19 april 1689.⁴¹ I denna omkom också hans tredje hustru och två dotterbarn. Sedan man identifierat dem, ägde begravningen rum den 24 april i Nikolaj Kirke. Då gravstenen till den grav i vilken han begravt sin första hustru och sina många barn med henne blivit förstörd hade han fått grav nr 3 i tornet i stället. I denna, i vilken hans hustrus styvmoder redan begravts den 30 december 1687, fick också han själv, hans sista hustru och barnbarnen sin grav.⁴²

Av Lorentz vid sin död efterlämnade barn känner vi endast två vuxna, döttrarna Margrethe, änka efter Morten Vedel, och Dorthe, gift med Christian Gram. De var synbarligen barn i hans andra äktenskap. Vid faderns död begärde båda den 12 juni bekräftelse på ett testamente, som deras styvmoder kort före sin död uppgjort.⁴³ I det hette det, att »deris stif moder kort för hun ved døden afgik skal have lovet dem, at saafremt hun uden livsarvinger døde, hun da desamme vilde testamentere». Och på detta testamente erhöll de också en attest. Men redan långt tidigare hade de begärt att få veta innehållet i faderns testamente, som de hört berättas skulle finnas. Denna begäran resulterade i en kunglig befallning till »deres værge, Friderich Eisenberg» den 28 maj 1689, i vilken det hette: »Saasom Margr. Lorentz, afg. Morten Vedels, og Dorthe Lorentz Christian Grams for os allerunderdanigst haver ladet andrage, vorledes dem skal være berettet, at deres afgangne fader Joh. Lorentz forrige organist til Sct Nikolaj Kirke her i vores Kongelige residens-stad København et testamente skal have oprettet, mens hvorledes samme skal være conditioneret dem aldeles ubevidst, thi herom efter deres derom allerunderdanigst gjorde ansøgning og begæring, vores aller-naadigste vilje og befaling, at du den forsegling for et brevskaab der i stervboet aabner og samme testamente, om noget findes, deraf udsøger og den enten in originali imod nøjagtig revers, eller rigtig vidimeret genpart under din haand tilstiller.»⁴⁴ Vad det åsyftade

⁴¹ Bobé, L., Operahusets brand paa Amalienborg 1689, København, s. 49 och 62.

⁴² Personalhistorisk tidsskrift, 1: 1, s. 223.

⁴³ Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Cancelli Protocol nr 10 (17/11 1686—28/7 1689), fol. 480, d. 12/6 1689, Nr 7.

⁴⁴ Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Sjællandske tegnelser. 1689—90, fol. 92^r, 92^v.

testamentet innehållit eller om det överhuvudtaget funnits något, vet vi ej, då intet härom bevarats. Det enda vi vet, är att de båda döttrarna knappa två månader senare fick kunglig tillåtelse, att ett par silversaker, som de erhållit i faddergåva av den kungliga familjen, skulle hållas utanför boets övriga egendom och ej skiftas.⁴⁵ Den kungliga befallningen var riktad till den ovan omtalade Friedrich Eisenberg och lyder: »Wiide maa du, at vij efter afgangne Johann Lorentz, forrige organist til St. Nicolaj Kirke her i voris Kongl. residens-stad Kiöbenhavn, hans tvenne døttres Margrette Lorenz afg[ang]ne Si:r Morten Vedels og Dorethe Lorentz Christian Grams, deris allerunderdanigste gjorde ansøgning og begiering allernaadl. haver bevilget, at de forud af bem[el]te deris afgangne faders sterbboe maa bekomme enn der udj befindende sølfkande med prinsesse Anne Sophies nafn paa og tevnde bogstaver nembl[igen] A. S. med Kongl. crone over staaende paa 3 löwer, som skall vege 93 1/4 lod. Dissligeste it förgylt beger med log, hvor paa prinsesse Fredricia Amalia nafn of tvende bogstaver F. A. med en Kongel. crone over skal vere og veger 59 3/4 lod, og det foruden nogen skifte og deeling eller vederlag derfor til deris medarvinger for sig eller self nyde og beholde. Derefter du dig allerunderdanigst haver at rette. Befaldendis etc. Hafniae d. 13 julj 1689.»

Att det här var fråga om faddergåvor bekräftas också av Rente-kammerregnskaberne, där två poster 1664 och 1668 uttryckligen säges vara utbetalningar till Joh. Lorentz' barn som faddergåva.⁴⁶ Faddergåvor betraktades ju också sedan lång tid tillbaka som enskild egendom och kunde således hållas utanför boets övriga egendom.

Som organist i Nikolaj bodde Lorentz på Nikolaj Kirkegaard ända till sin död.⁴⁷ Han torde med sin i förhållande till stadens övriga orga-

nister höga lön och sina av kungen förlänade egendomar ha nått ett visst välstånd, som bl. a. framgår av de skatter han hade. I en mantalsuppgift från sista året han levde — 1689 — får vi veta, att han och hans hustru detta år inte hade några barn boende hemma, men väl tre tjänare.

Av Lorentz' musik har endast ett antal mindre klaververk bevarats. De ingår i ett par i Köpenhamn och Uppsala bevarade klaverböcker⁴⁸ och består till största delen av danssatser, till en mindre del av kortare klaver- eller orgelverk, troligen avsedda för en klaverspelande elev. De är allesamman högst charmerande stycken och ger en god bild av klaverrepertoaren i Köpenhamn på Lorentz' tid. De längre klaververken röjer en påtaglig släktskap med de verk vi känner från samtida Hamburgmästare. Det hittills funna ger dock, hur värdefullt det än är som exempel på dåtida repertoar, icke tillräckligt material för en bedömning av orgelmästaren Lorentz, då de flesta styckena är tillrättalagda för klaverspelande nybörjare och icke är stycken avsedda för i konsten mera avancerade musiker. Kanhända kan ett lyckligt arkivfynd senare på denna punkt komplettera vår bild av Lorentz och ge oss prov på den konst, varmed han väckte beundran hos såväl främlingar som landsmän.

⁴⁸ Köpenhamn, Det kgl. bibl. Ms Additamenta 396. 4:o, och Uppsala, Univ.-bibl., Ms Ihre 284 och 285. De i dessa handskrifter ingående Lorentz-verken finns utg. i tryck (Johan Lorentz, Klavierwerke. Hrsg. von Bo Lundgren, Lund 1960.)

⁴⁵ Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Sjællandske tegnelser. 1689—90, fol. 123^r, 123^v.

⁴⁶ Köpenhamn. Rigsark. D. Kanc. Rentekammer regnskaber. 1664. Udgift. Fol. 10, d. 5/7 1664 och ibid. 1668. Udgift Fol. 8, 27/10 1668.

⁴⁷ Köpenhamn. Rigsark. Skatteregnskaber. Mandtal over Hovedskatten 1645: (5) »Nickolaj kierckegaard: Johan Lorentz organista self tredie. (6.) Sal. herr Jacobes encke.» Om »5.» och »6.» står så en klammer vid vilken det står: »er bereignet at betalle i sumarum», vilket säkerligen är att fatta som en upplysning om att »sal. herr Jacobes encke» tillhörde det Lorentziska hushållet. Hon borde i så fall antingen vara en person, som hörde till familjen eller omhändertagits av familjen. Då »sal. herr Jacob» emellertid inte kan vara varken Lorentz' far eller hans svärfar — då båda levde vid tidpunkten i fråga — kanske det kan vara företrädarens änka. — I Mandtal för Kop- og Kvægskat efter forordning av den 5/2 1689 står Johan Lorentz fortfarande under Østerqvarter, Nicolai Kirkegaard: »Johan Lorentz organist, Man og Hustrue 2, Börn 0, Ordin. tiener 3». I stället för skattebeloppet, som vanligtvis följer efter uppgifterna om hushållets storlek står här: »blev ud ved den uløckelige ildebrand».